Matyáš Lerch
Poznámky k Schendelovu zobecnění řady Taylorovy. [I.]

Věstník Čes. Akademie cís. Fr. Jos. pro vědy, slovesnost a umění v Praze, 1 (1891), 78–84

Persistent URL: http://dml.cz/dmlcz/501692

Poznámky k Schendelovu zobecnění řady Taylorovy.

Napsal *M. Lerch.*

1. Řada Taylorova především jako základ analyse nikdy nebude vytlačena ze svého vynikajícího místa, které zaujímá v dnešní methodice: jakožto praktický prostředek ku přehlednému vyjadřování rozmanitých výrazů však nalezla soupeře v řadě Lagrangeově, která jest zase zvláštním případem řady Wrónského, postupující (místo dle mocností proměnné x) dle fakultativních součinů

$$\varphi(x)^{m|\xi} = \varphi(x)\,\varphi(x+\xi)\,\varphi(x+2\xi)\ldots\varphi(x+\overline{m-1}\,\xi),$$

tak že vyjadřuje dané funkce $f(x)$ řadami tvaru

$$f(x) = A_0 + A_1\,\varphi(x)^{1|\xi} + A_2\,\varphi(x)^{2|\xi} + A_3\,\varphi(x)^{3|\xi} + \ldots.$$

Zajímavou analogii ne sice tak obsáhlé obecnosti, jako má řada slaveného nyní Poláka, postavil jako třetí tvar zobecněné řady Taylorovy německý mathematik pan Leopold Schendel,[1]) který nahrazuje mocnost $(x-v)^n$ součinem

$$\prod_{\alpha=0}^{n-1}(x - q^\alpha v) = (x - q^\alpha v)_{\alpha=0}^{n-1},$$

jenž přechází v onu mocnost pro $q = 1$; řada Schendelova má tedy tvar

$$(1)\qquad f(x) = \sum_{k=0}^{\infty} A_k\,(x - q^\alpha v)_{\alpha=0}^{k-1},$$

kde místo bezvýznamného symbolu $(x - q^\alpha v)_{\alpha=0}^{-1}$ dlužno klásti číslo 1.

---

[1]) Zur Theorie der Functionen. Journal für reine und angewandte Mathematik, sv. 84.

Avšak pan Schendel omezil se ve své zmíněné krátké práci toliko na část formalnou svého předmětu, a jeho vývody nejsou vždy přesvědčující. Poněvadž řada jeho vede přirozeně k některým pěkným výrazům příbuzným aspoň formalně s některými veličinami z theorie funkcí elliptických, poskytujíc příležitosti k zajímavým poznámkám, nebude na škodu jednak vyložiti na tomto místě ve vší stručnosti způsobem přístupnějším a věci přiměřenějším stanovení koefficientů řady (1), jednak podati podmínky pro existenci rozvoje.

Abychom ustanovili koefficienty A_k řady (1), zaveďme po příkladu Schendelově operaci rozdílovou Δ_x rovnicemi:

$$\Delta_x f(x) = \frac{f(x)-f(qx)}{x-qx} = f'_q(x),$$

$$\Delta_x^2 f(x) = \Delta_x f'_q(x) = \frac{f'_q(x)-f'_q(qx)}{x-qx} = f''_q(x),$$

$$\Delta_x^3 f(x) = \Delta_x f''_q(x) = \frac{f''_q(x)-f''_q(qx)}{x-qx} = f'''_q(x),$$

$$\ldots \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad \ldots \quad \ldots\ldots\ldots,$$

kteráž operace pro $q = 1$ přechází v obyčejné differencování, a ustanovme jakožto analogii vzorce

$$\frac{d\,(x-v)^k}{dx} = k\,(x-v)^{k-1}$$

hodnotu výrazu

$$\Delta_x\,(x-q^\alpha v)_{\alpha=0}^{k-1}\,.$$

Kladouce zatím

$$\varphi_k(x) = (x-q^\alpha v)_{\alpha=0}^{k-1}$$

máme patrně

$$\varphi_k(x) = \varphi_{k-1}(x).\,\left(x-q^{k-1}v\right),$$

$$\varphi_k(qx) = (qx-v).\,\left(x-q^{\alpha-1}v\right)_{\alpha=1}^{k-1} q^{k-1}$$

$$= \left(q^k x - q^{k-1}v\right)\varphi_{k-1}(x)$$

a tedy

$$(2) \qquad \Delta_x \varphi_k(x) = \frac{\varphi_k(x)-\varphi_k(qx)}{x-qx} = \frac{1-q^k}{1-q}\,\varphi_{k-1}(x)\,,$$

z kteréhožto vzorce obdržíme dále opětováním operace Δ_x vzorec následující:

$$(2^*) \qquad \Delta_x^\mu (x-q^\alpha v)_{\alpha=0}^{k-1} = \left(\frac{1-q^{k-\mu+\alpha}}{1-q}\right)_{\alpha=1}^{\mu} (x-q^\alpha v)_{\alpha=0}^{k-\mu-1}\,.$$

Poznamenejme, že tento výraz je nullou, jakmile μ převyšuje stupeň k součinu $q^k(x)$.

Předpokládejme nyní, že lze rozvinouti funkci $f(x)$ v řadu (1) konvergentní ne-li pro všecka x bez rozdílu, tedy aspoň pro hodnoty

$$x = v,\ q\,v,\ q^2\,v,\ q^3\,v,\ \ldots,$$

tvořící řadu geometrickou. Pak bude dovoleno psáti rovnici

$$\Delta^n_x f(x) = \sum_{k=o}^{\infty} A_k \Delta^n_x (x - q^\alpha\, v)^{k-1}_{\alpha=o}$$

neboli dle (2*)

$$\Delta^n_x f(x) = \sum_{k=n}^{\infty} A_k \left(\frac{1-q^{k-n+\alpha}}{1-q}\right)^n_{\alpha=1} . (x - q^\alpha\, v)^{k-n-1}_{\alpha=1}$$

aspoň pro řečené hodnoty x. Pro $x = v$ obdržíme tu zvláště

$$\Delta^n_v f(v) = f^{(n)}_q(v) = A_n \left(\frac{1-q^\alpha}{1-q}\right)^n_{\alpha=1}$$

a tedy

(1^a) $$A_n = \left(\frac{1-q}{1-q^\alpha}\right)^n_{\alpha=1} f^{(n)}_q(v),$$

tak že řada (1) nabude tvaru definitivního

(1*) $$f(x = \sum_{n=o}^{\infty} \left(\frac{1-q}{1-q^\alpha}\right)^n_{\alpha=1} \cdot f^{(n)}_q(v) . (x - q^\alpha\, v)^{n-1}_{\alpha=o} .$$

Konverguje-li pravá strana pro hodnoty

$$x = v,\ q\,v,\ q^2\,v,\ q^3\,v,\ \ldots,$$

pak jest pro tyto hodnoty rovnice (1*) zajisté správnou.

Rozeznávejme nyní případy $|\,q\,| \gtreqless 1$.

1°. Jest-li $|\,q\,| > 1$, pišme obecný člen řady ve tvaru

$$u_n = (1-q)^n f^{(n)}_q(v) \left(\frac{x - q^\alpha\, v}{1 - q^{\alpha+1}}\right)^{n-1}_{\alpha=o},$$

a řada bude absolutně konvergentní, konverguje-li řada s obecným členem

$$u'_n = (1-q)^n f_q^{(n)}(v) \left(\frac{v}{q}\right)^n ,$$

anebo též, konverguje-li řada o členech

$$(\alpha) \qquad u''_n = \left(1 - \frac{1}{q}\right)^n f_q^{(n)}(v)\, v^n .$$

Z konvergence řady (1*) však neplyne ještě správnost rovnice (1*), poněvadž tato jest zaručena v tom případě jediné pro hodnoty $x = v, q\,v, q^2 v, \ldots$, jež pro $|\,q\,| > 1$ nemají bodů hromadných v konečnu. A skutečně lze sestrojiti nesčíslný počet funkcí $f(x)$, které poskytnou konvergentní řadu (1*), ale funkce a řada se různí.

Budiž na př. $f(x)$ realná funkce klesající s rostoucím x, stále kladná, a volme za q, v kladné realné veličiny (kde musí $q > 1$); pak bude

$$0 < -f'_q(v) < \frac{f(v)}{(q-1)\,v}, \quad 0 < f''_q(v) < \frac{f(v)}{(q-1)^2 v^2},$$

$$0 < -f'''_q(v) < \frac{f(v)}{(q-1)^3 v^3}, \quad \ldots,$$

tedy obecně

$$\left| f_q^{(n)}(v) \right| < f(v) \frac{1}{(q-1)^n v^n} ,$$

tak že

$$|\,u''_n\,| < \frac{f(v)}{q^n}$$

je členem řady konvergentní. Pak bude řada (1*) konvergovati stejnoměrně vzhledem k x a bude definovati celistvou funkci transcendentní této proměnné; rovnice (1*) bude nemožnou, jakmile $f(x)$ není celistvou funkcí transcendentní, na př. pro $f(x) = \frac{1}{x}$.

Poněvadž řada (1*) konverguje absolutně zároveň s řadou $\Sigma u''_n$, jež nezávisí na x, patrno, že *v případě* $|\,q\,| > 1$ *může rovnice (1*) býti správnou pouze pro celistvé funkce transcendentní;* pro funkce celistvé racionalné jest její správnost patrna při všech q.

2°. Budiž nyní $|\,q\,| < 1$. Poněvadž zde

$$(x - q^\alpha v)_{\alpha=0}^{n-1} = x^n \left(1 - q^\alpha \frac{v}{x}\right)_{\alpha=0}^{n-1} ,$$

a součin $\left(1 - q^\alpha \frac{v}{x}\right)_{\alpha=0}^{n-1}$ zůstává pod stálou mezí M_δ, jak mile $|x| > \delta$, bude řada (1*) konvergovati nebo divergovati zároveň s řadou

$$\bar{f}(x) = \Sigma (1-q)^n f_q^{(n)}(v)\, x^n \ ,$$

a z této okolnosti plyne, že *řada (1*) konverguje absolutně a stejnoměrně pro všecka x obsažená v mezikruží $\delta < |x| < r$, pokud jest r taková veličina, že vrchní mez veličin*

$$(\beta) \qquad \left| (1-q)^n r^n f_q^{(n)}(v) \right|, \quad (n = 0, 1, 2, 3, \ldots\ldots)$$

jest konečná.

Zbývá ještě vyšetřiti konvergenci řady (1*) pro nekonečně malá x. Pro $|x| < \delta$ jest

$$(\gamma) \qquad |u_n| < M . \left| (1-q)^n f_q^{(n)}(v) q^{\frac{1}{2} n (n-1)} v^n \right| ,$$

kde stálá M nezávisí na x ani na n.

Ze supposice (β) plyne nerovnosť

$$\left| (1-q)^n f_q^{(n)}(v) \right| < \frac{M'}{r^n} ,$$

a tedy bude dle (γ)

$$|u_n| < M M' \left| q^{\frac{1}{2} n (n-1)} \left(\frac{v}{r}\right)^n \right| ;$$

poněvadž tu $|q| < 1$, vychází nade vši pochybnost, že řada $\Sigma |u_n|$ konverguje tu *stejnoměrně.*

Aby řada (1*) konvergovala v případě $|q| < 1$, je nutno i dostačí, aby vrchní mez veličin (β) byla konečná pro určité r; pak konverguje řada (1*) stejnoměrně uvnitř kruhu $|x| < r$.

Tuto vlastnost mají řady Schendelovy společně s řadami mocninovými; lze ji vysloviti takto:

Schendelova řada při $|q| < 1$ konverguje absolutně i stejnoměrně uvnitř každého kruhu $|x| < r$, na jehož obvodě leží aspoň jedno místo x různé od míst $q^\alpha v$, pro něž vrchní mez její členů jest konečnou.

Že zde nutno místa $q^\alpha v$, $(\alpha = 0, 1, 2, \ldots)$ vyloučiti, plyne odtud, že výrazy $(x - q^\alpha v)_{\alpha=0}^{n-1}$ od určitého n počínajíce vymizí na daném z těchto míst, pročež nelze pak tvrditi, že by

$$x^n < M'' \left| (x - q^\alpha v)_{\alpha=0}^{n-1} \right|$$

pro všecka n.

Budiž nyní $f(x)$ funkce mající na místě $x=o$ povahu funkce celistvé, a předpokládejme, že pro určité v Schendelova řada (1*) konverguje na místě x_0, pro něž $|x_0|>|v|$; pak řada konverguje uvnitř kruhu $|x|<|x_0|$, kde leží zároveň všecky hodnoty v, qv, q^2v, q^3v, ..., jichž užito při stanovení součinitelů A. Řada pak representuje funkci $f(x)_1$, pravidelnou uvnitř kruhu $|x|<|x_0|$, která s funkcí $f(x)$ splývá na místech v, qv, q^2v, q^3v, ..., jež mají na $x=0$ místo hromadné; obě funkce musejí dle známé věty z theorie funkcí býti identické uvnitř uvažovaného kruhu a tedy v celém oboru své existence.

Ke správnosti rovnice (1) nutno i dostačí, aby řada (1*) konvergovala pro určité x, jehož absolutní hodnota převyšuje $|v|$.*

2. Po těchto úvahách nutných obraťme se nyní ke vzorcům tvořícím obsah práce p. Schendela.

Budiž především $f(x)$ celistvá funkce racionalná stupně n; poněvadž $(x-q^\alpha v)_{\alpha=o}^{k-1}$ jest celistvou racionalnou funkcí stupně k, bude lze ustanoviti konstanty A_0, A_1, ... A_n tak, aby

$$f(x)=\sum_{k=o}^{n} A_k\,(x-q^\alpha v)_{\alpha=o}^{k-1};$$

tu tedy řada (1*) se redukuje na konečný počet členů, a bude

$$f(x)=\sum_{k=o}^{n}\left(\frac{1-q}{1-q^\alpha}\right)_{\alpha=1}^{k} f_q^{(k)}(v)\,.\,(x-q^\alpha v)_{\alpha=o}^{k-1}\,.$$

Pro případ

$$f(x)=(x+q^\alpha y)_{\alpha=o}^{n-1}$$

máme dle (2*)

$$f_q^{(k)}(v)=\left(\frac{1-q^{n+1-\alpha}}{1-q}\right)_{\alpha=1}^{k}\,.\,(v+q^\alpha y)_{\alpha=o}^{n-k-1},$$

tedy

$$\left(\frac{1-q}{1-q^\alpha}\right)_{\alpha=1}^{k} f_q^{(k)}(v)=\left(\frac{1-q^{n+1-\alpha}}{1-q^\alpha}\right)_{\alpha=1}^{k}\left(v+q^\alpha y\right)_{\alpha=o}^{n-k-1}$$

Znamenáme-li po Schendelovi

$$\left(\frac{1-q^{n+1-\alpha}}{1-q^\alpha}\right)_{\alpha=1}^{k}=\binom{n}{k}_q,$$

aby se vytkla analogie s binomialním součinitelem $\binom{n}{k}$, obdržíme jakožto zobecnění vzorce binomialního Schendelem podané:

$$(3)\qquad (x+q^\alpha y)_{\alpha=o}^{n-1}=\sum_{k=o}^{n}\binom{n}{k}_q\,(x-q^\alpha v)_{\alpha=o}^{k-1}(v+q^\alpha y)_{\alpha=o}^{n-k-1}\,.$$

Tento vzorec má smysl pro kladná celistvá n; pokládáme-li však levou stranu za funkci čísla n znamenajíce ji

$$(x+q^\alpha y)_{\alpha=0}^{n-1} = (x, y, q, n)\,,$$

naskytuje se otázka, nelze-li jednoduchým způsobem definovati funkci (x, y, q, n) pro všecka n realná i komplexní, tak aby pro celistvá n přešla u veličinu vyšetřovanou, podobně jako funkce $\Gamma\,(n+1)$ interpoluje fakultu $n!$ Leč pomíjejíce tohoto úkolu, který by sotva bylo lze řešiti tak, aby větší díl vlastností funkce zůstal zachován, omezme se na definici veličiny (x, y, q, n) pro záporná n, berouce za základ permanenci vztahu

$$(x, y, q, n+1) = (x, y, q, n)\,.\,(x+q^n y)\,.$$

Volíme-li pak $n+1=0$, máme

$$(x, y, q, -1) = \frac{1}{x+q^{-1}y}\,,$$

odtud podobně dále případy $n=-2, -3, \ldots$, tak že shledáváme jako vhodnou definici

$$(4)\qquad (x, y, q, -n) = \frac{1}{(x+q^{-\alpha}y)_{\alpha=1}^{n}}\,.$$

Píšeme-li relaci (3) ve tvaru

$$(3^a)\qquad (x, y, q, n) = \sum_{k=0}^{n} \binom{n}{k}_q (x, -v, q, k)\,(v, y, q, n-k)\,,$$

jde o to, který vztah nastoupí na místo této rovnice při záporném n, zejména naskytá se otázka, nevystačíme-li tu prostě kladouce v pravo $k=0, 1, 2, \ldots \infty$ místo $k=1, 2, \ldots n$. K otázce té odpovídá rozvoj (1*) funkce (4). Ponévadž tato funkce je racionalní lomená, dlužno předpokládati $|q| < 1$.

(Dokončení.)